

Så räddades skolan – men invandringen kräver mer

Foto: Anders Good/TT

Invandringen har försämrat Sveriges skolresultat. Genom att sortera ut elever med invandrarbakgrund från statistiken fångar man på ett bättre sätt upp kvaliteten i det svenska skolsystemet – som framstår vid god vigör. Frågan är nu hur man ska förbättra resultaten i gruppen med utländsk bakgrund, skriver nationalekonomen och skolforskaren Gabriel Heller Sahlgren.

Eventuella åsikter och slutsatser i texten är skribentens egna.

Under de senaste decennierna har rektorer och lärare fått vänja sig vid dystra rubriker om skolans utveckling. Kritiker av utbildningsväsendet har naturligtvis alltid existerat, men under mitten på 00-talet fick de ett nytt och kraftfullt vapen i sin arsenal: de fallande resultaten i internationella prov, såsom PISA och TIMSS. Att svenska elevers kunskaper i läsförståelse, matematik och naturvetenskap är undermåliga – både absolut sett och jämfört med andra länder – har man sedan dess i praktiken tagit för givet. Förklaringarna till kräftgången varierar beroende på debattörers politiska hemvist, men alla har varit överens om att svenska elever underpresterar.

Kanske var det på grund av att bilden om den dåliga skolan hade präntats in så hårt under dessa år som fakta blev så svåra att acceptera, när det väl stod klart att vinden hade vänt. Redan hösten 2016 visade sig svenska elever ha förbättrat sig markant i både PISA och TIMSS 2015, till synes från ingenstans. Jag själv [misstänkte](#) först att övergången till datorbaserade prov låg bakom förbättringarna i PISA specifikt. Min misstanke motbevisades dock senare av [forskning](#) – och jag insåg att jag hade fel.

Fler goda nyheter – men kritiken tilltar

De positiva nyheterna förstärktes under hösten 2017, när resultaten i PIRLS 2016 visade att läsförståelsen bland fjärdeklassare hade ökat markant. Efter att Sverige sedan höjde sig ytterligare i PISA 2018 ansåg jag därför att det var på sin plats att ge [beröm](#). Visst fanns det fortfarande saker att förbättra. Men den svenska skolan tycktes nu på allvar ha vänt den negativa utvecklingen, som så många tagit för given sedan mitten på 00-talet.

Det var dock nu som kritiken tog fart på allvar. Debattörer [pekade](#) på att en alltför stor andel elever med utländsk bakgrund hade uteslutits från den senaste PISA-undersökningen. Dessutom hade bortfallet bland eleverna som skulle ha skrivit provet ökat sedan den föregående omgången. Detta riskerade att överdriva förbättringarna och få det att framstå som att det svenska skolsystemet var bättre än vad det var.

” Sveriges genomsnittliga provresultat har över tid blivit en allt mindre relevant måttstock över skolans prestationer, just på grund av att andelen elever med utländsk bakgrund har ökat så pass mycket.

Idén att fusk låg bakom de svenska resultaten i PISA fick stort [genomslag](#) i debatten och omfattades av borgerliga skolpolitiker, som såg en möjlighet att attackera regeringen för debaclet. [Riksrevisionen](#) stämde in i kören. Liknande [kritik](#) riktades sedan mot de svenska resultaten i PIRLS och TIMSS, även om man där erkände att frånvaron av elever med utländsk bakgrund sannolikt inte kunde påverka förändringarna i Sveriges genomsnittliga prestationer mer än marginellt. Över lag är den sistnämnda kritiken faktiskt inte heller speciellt relevant.¹

Men mitt i allt detta var det hursomhelst få som frågade sig vad kritiken egentligen spelade för roll för bilden av det svenska skolsystemet i sig. För Sveriges genomsnittliga provresultat har över tid blivit en allt mindre relevant måttstock över skolans prestationer, just på grund av att andelen elever med utländsk bakgrund har ökat så pass mycket.

Även med bibehållen skolkvalitet leder invandringen per automatik till lägre genomsnittliga resultat, eftersom elever med utländsk bakgrund presterar sämre än elever med svensk bakgrund. Redan 2015 [visade](#) jag att invandringen kunde förklara en ansevärd del av de kunskapsförsämringar som kunde skönjas i PISA fram till och med 2012.

Invandringspolitiken påverkar olika

Förändringar i kunskaperna bland elever med utländsk bakgrund beror såklart också på många faktorer som inte har med skolan att göra. Exempelvis härstammar dessa elever idag inte från samma länder som de gjorde för 20 år sedan, vilket påverkar gruppens resultat oavsett skolväsendets kvalitet.

Invandringen påverkar även hur vi bör se på jämförelser mellan länder. Olika länder har nämligen haft olika invandringspolitik, vilket i sin tur påverkar deras genomsnittliga resultat i internationella prov på olika sätt. Den höga svenska asylinvandringen har naturligtvis påverkat kunskapsresultaten annorlunda än exempelvis Kanadas högkvalificerade arbetskraftsinvandring. Eller för den delen Sydkoreas och Japans i praktiken icke-existerande invandring. Och medan asylinvandringen till exempelvis Finland kan ha påverkat resultatet i samma riktning som i Sverige har den där varit mycket lägre totalt sett.

Och varför ska vi lasta svenska rektorer och lärare för att Sverige har fört en generös asylpolitik under föregående decennier, medan andra länder inte har det? Vad har det med skolan att göra när elever som enbart varit i Sverige några få år presterar dåligt? Och i vilken utsträckning kan vi egentligen skylla försämrade resultat bland elever som är födda i Sverige – men som har två utrikes födda föräldrar – på skolsystemet, när dessa elever idag har en helt annan bakgrund än de hade för tjugo år sedan?

” Sannolikt skulle vilket skolsystem som helst ha haft svårt att möta den invandring som Sverige har haft under de senaste decennierna.

De demografiska förändringarna har totalt förändrat spelplanen för den svenska skolan, vilket vi måste ta hänsyn till när vi analyserar dess kvalitet.

Detta visas tydligt av det faktum att svenska högstadieelever med utländsk bakgrund presterar på statistiskt sett identiska nivåer som motsvarande elevgrupp i Finland, i alla tre internationella undersökningar som genomförs på högstadiet. Att mönstret är så konsistent tyder också på att det inte drivs av felaktiga urval till någon enskild undersökning. Olika skolsystem, men över lag samma resultat bland elever med utländsk bakgrund – trots att gruppen är mycket mindre i Finland än i Sverige. Sannolikt skulle vilket skolsystem som helst ha haft svårt att möta den invandring som Sverige har haft under de senaste decennierna.

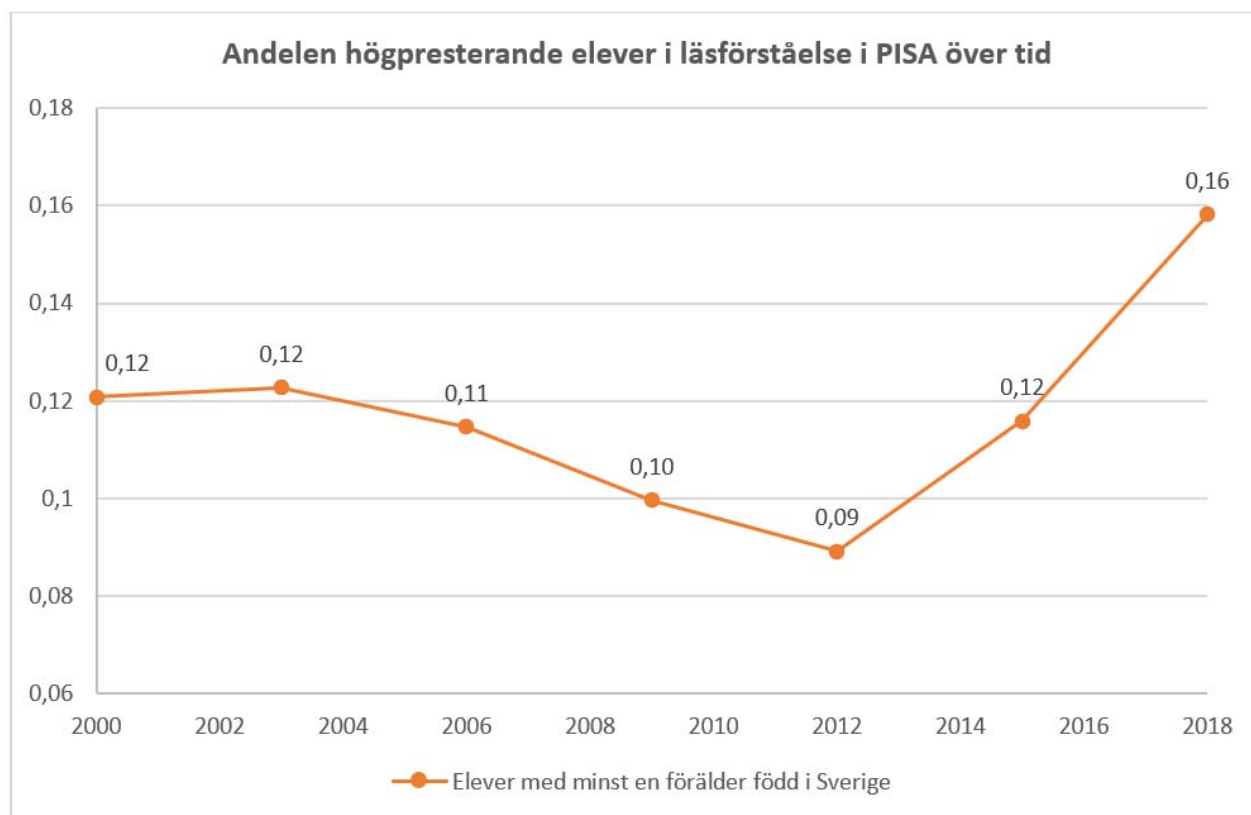
När man studerar hur den svenska skolkvaliteten står sig över tid och i jämförelse med andra länder är det alltså rimligt att fokusera på eleverna med svensk bakgrund. Kunskaperna bland dessa elever kan inte heller helt och hållet härledas till skolan – eftersom det finns omkringliggande orsaker även för deras resultat – men de påverkas i varje fall inte i samma utsträckning av skillnader i elevsammansättning som kan härledas till olika slags invandring, jämfört med resultatnittet bland alla elever.

Fokusera på elever med svensk bakgrund

Ingenting tyder heller på att argumenten som användes för att avfärda förbättringarna i Sveriges genomsnittliga resultat, framför allt i PISA, berör resultaten bland elever med svensk bakgrund.² Genom att fokusera på just dessa elevers resultat fångar man alltså upp mer av skolans kvalitet och kringgår samtidigt eventuella problem med utslutningar av och bortfall bland elever med utländsk bakgrund.

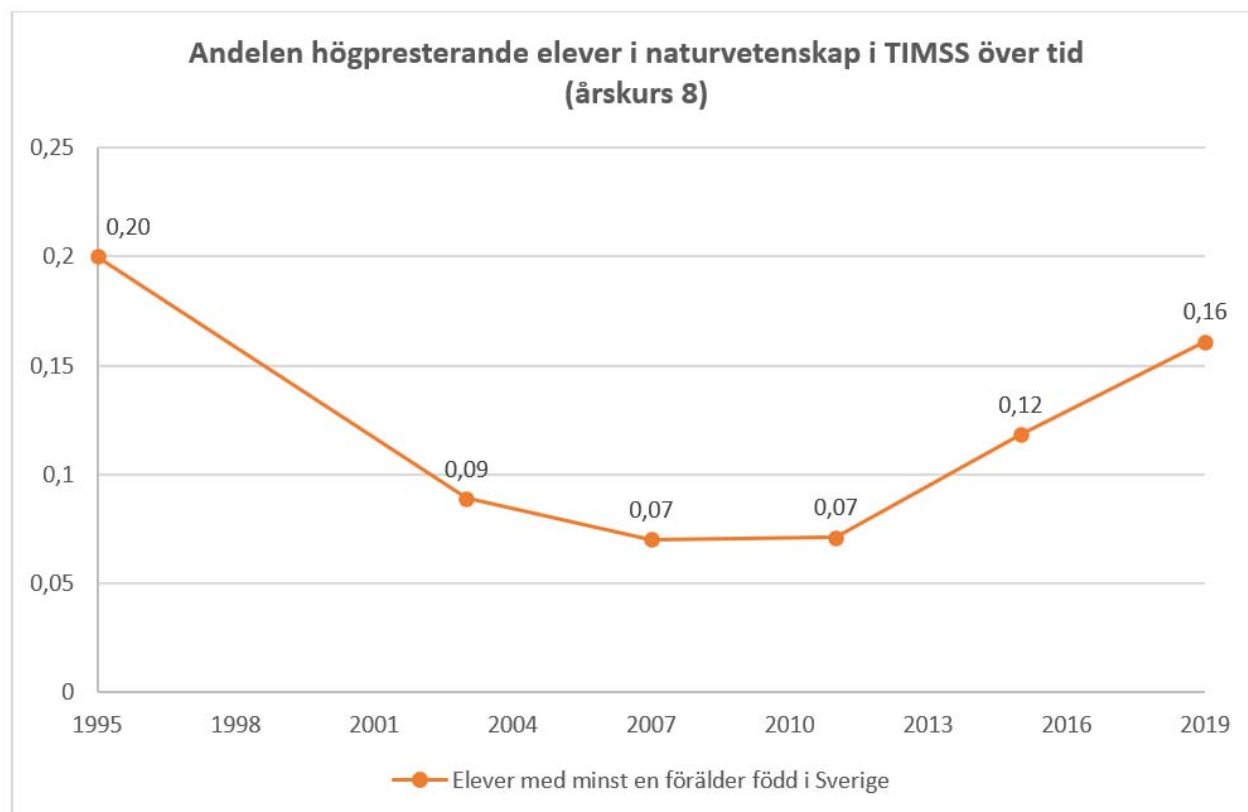
Hur ser prestationerna då ut bland elever med svensk bakgrund? I min [rapport](#) som publicerades i somras visar jag att hela fallet i läsförståelse, matematik och naturvetenskap i PISA sedan år 2000 hade i den senaste undersökningen 2018 raderats ut bland elever med svensk bakgrund. Den del av fallet som återstår i Sveriges genomsnittliga resultat kan alltså förklaras helt och hållet av invandringen. I TIMSS bland åttondeklassare med svensk bakgrund var samtidigt kunskaperna i både matematik och naturvetenskap högre år 2019 än de var 2003. Hela 50 respektive 60 procent av fallet sedan 1995 bland dessa elever har raderats ut i matematik respektive naturvetenskap.

Bilden är liknande om man studerar andelen låg- och högpresterande elever. Över lag har andelen lågpresterande elever med svensk bakgrund sjunkit, medan andelen högpresterande elever har ökat sedan runt 2010. Många menar att andelen högpresterande elever är speciellt viktig för landets framtida ekonomi, vilket också finner stöd i [forskning](#). I PISA 2018 ökade andelen högpresterande elever med svensk bakgrund till 16 procentenheter i läsförståelse – en kraftig *förbättring* med hela 33 procent jämfört med PISA 2000. I matematik och naturvetenskap var andelen högpresterande elever tillbaka på 2000 års nivåer.

I TIMSS 2019 var samtidigt 16 procent av åttondeklassare med svensk bakgrund högpresterande i naturvetenskap – sju procentenheter högre än i TIMSS 2003 och bara fyra procentenheter lägre än i TIMSS 1995. Detta är viktigt eftersom naturvetenskap var Sveriges bästa ämne relativt sett med andra länder i 1995 års undersökning.

I matematik var andelen högpresterande i TIMSS 2019 visserligen enbart sex procent – jämfört med 12 procent i TIMSS 1995 – men fortfarande två procentenheter högre än i TIMSS 2003 och fem procentenheter högre än i TIMSS 2011.

Bilden är också samstämmig när man studerar andra undersökningar. I PIRLS är exempelvis i princip hela fallet i läsförståelse sedan 2001 uttraderat bland elever med svensk bakgrund. Och i TIMSS bland fjärdeklassare samt i ICCS-studien, som mäter samhällskunskaper bland åttondeklassare, har resultaten i denna grupp ökat kraftigt sedan 2007 respektive 2009.

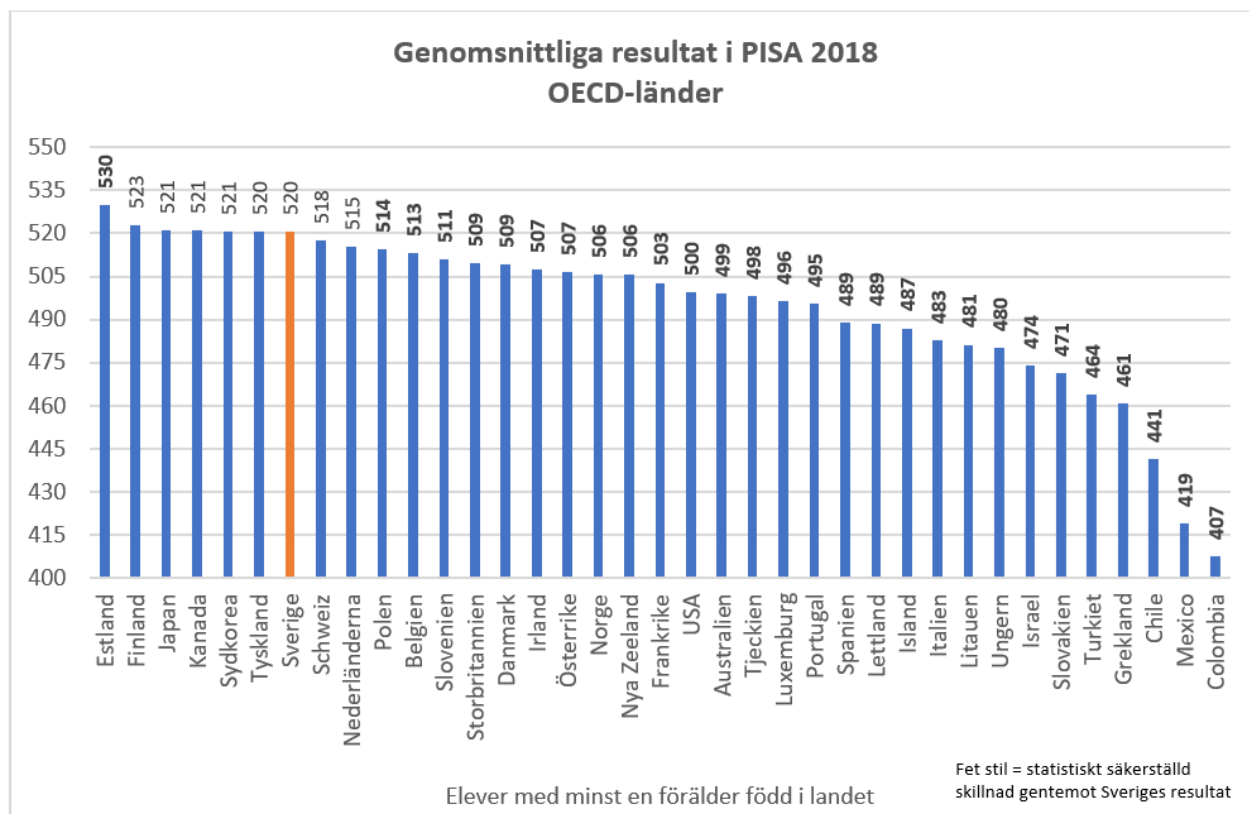
Delad andraplats bland elever med svensk bakgrund

För första gången visar min rapport sedan hur den svenska skolan presterar i snitt när man fokuserar på resultaten bland högstadieelever med inhemsk bakgrund – och på så sätt tar hänsyn till att länder har haft olika invandringspolitik. I PISA 2018 nådde Sverige en delad andra plats i OECD – endast tydligt efter Estland – tillsammans med länder som Finland, Sydkorea, Tyskland, Kanada och Japan.

” Elever med svensk bakgrund har förbättrat sina resultat markant sedan runt 2010...

I TIMSS 2019 nådde man samtidigt en delad tredjeplats – endast tydligt efter Sydkorea och Japan – tillsammans med länder som Finland, Litauen och USA. Och i ICCS 2016 nådde man en delad förstaplats tillsammans med Danmark, med avsevärt högre resultat än länder som Finland, Sydkorea och Estland. Sverige är faktiskt ett av ytterst få länder som når toppositioner inom OECD i alla tre undersökningar som genomförs på högstadiet, bland elever med inhemsk bakgrund.

Totalt sett är den bespottade svenska skolan alltså idag bland de bästa i världen kunskapsmässigt, när man jämför lika med lika. Elever med svensk bakgrund har förbättrat sina resultat markant sedan runt 2010, vilket gör att de idag står sig förhållandevis väl i den internationella konkurrensen. Och denna grupps prestationer är alltså en bättre indikator för det svenska skolsystemets kvalitet än de genomsnittliga resultaten bland alla elever.

Vad kan då förklara förbättringarna i elevers kunskaper? En förklaring rör förändringar i läroplanen och undervisningsmetoderna. Till att börja med skedde en stor förändring 2011 när man införde "centralt innehåll" i kursplanerna för första gången. Det centrala innehållet stipulerade på ett mer konkret sätt vilka kunskapsområden som eleverna skulle arbeta med i årskurs 1–3, 4–6 respektive 7–9. Tidigare fanns inget sådant innehåll, utan enbart ganska luddiga mål kring vad eleverna skulle ha uppnått i slutet av årskurs 5 och årskurs 9.

Införandet av centralt innehåll innebar en ökad standardisering av utbildningen, då skolor och lärare fick mer information kring vad eleverna faktiskt skulle lära sig. Detta kan spela stor roll i ett system där lärare historiskt har haft stor bestämmanderätt kring utbildningens innehåll.

Fler och tidigare nationella prov

En annan relaterad förklaring handlar om att fler och tidigare nationella prov i grundskolan infördes av den borgerliga regeringen runt 2010. I årskurs 3 infördes prov i matematik och svenska, och i årskurs 6 infördes prov i engelska, matematik och svenska. Dessutom breddades den nationella provkatalogen i årskurs 9, och sedan även i årskurs 6, till att utöver kärnämnenäna även för första gången omfatta natur- och samhällsvetenskapliga ämnen. De obligatoriska proven i dessa ämnen i årskurs 6 avskaffades dock sedan av den efterföljande rödgröna regeringen.

Fler och tidigare nationella prov både ökar incitamenten för eleverna att jobba hårdare i skolan och ger lärare samt föräldrar mer information om hur eleverna presterar – i enlighet med det centrala innehållet som infördes ungefär samtidigt.

Likaså skärps fokus på kunskapsinhämtning generellt, och eleverna får mer erfarenhet av att skriva standardiserade prov.

Forskning tyder på att sådana prov höjer elevers prestationer i internationella undersökningar. Det finns alltså skäl att tro att ökad användning av nationella prov, speciellt i kombination med det centrala innehållet, kan ha påverkat kunskaperna positivt. Detta kanske speciellt i natur- och samhällsvetenskapliga ämnen, i vilka svenska elever tidigare inte hade skrivit några nationella prov över huvud taget.

Det är också värt att notera att skolan tycks ha blivit mer traditionell under de senaste tio åren. Rätten till ”strukturerad undervisning under lärares ledning, såväl i helklass som enskilt” skrevs in läroplanen år 2011. Detta, speciellt i kombination med det centrala innehållet, kan tänkas ha fått utfall i skolornas arbete. Med ett tydligare innehåll är det nämligen också troligt att lärarna insåg vikten av att gå igenom allt relevant material på ett mer strukturerat sätt.

☞ Det finns också skäl att anta att den skärpta konkurrensen i skolsystemet i viss mån kan ha påverkat kunskaperna.

I TIMSS finns det också stöd för att åttondeklassare upplevde att matematikundervisningen blev mycket mer traditionell i specifika bemärkelser mellan 2007 och 2015; de rapporterade att de oftare lyssnade på när läraren förklarade hur man löser ett problem och att de oftare lärde sig saker utantill på lektionerna. Den största ökningen kunde skönjas i 2011 års undersökning, men det är rimligt att effekterna uppstod redan i upptakten till reformerna som genomfördes just 2011.

Det är också rimligt att förändringarna sedan tog viss tid innan de fick effekt på resultaten, eftersom de rimligtvis påverkade elever i högre utsträckning ju yngre de var när undervisningsmetoderna förändrades.

Fokus på disciplin och lärarens roll

Intressant nog tycks också efterfrågan på skolor med fokus på disciplin och lärarledd undervisning ha ökat de senaste tio åren, då fler och fler skolföretag [anammar och expanderar](#) koncept som baseras på dessa komponenter. Kommuner [försöker](#) numera till och med förbättra disciplinen genom att skriva förväntansdokument med elevernas föräldrar. Dessa dokument betonar vikten av ett vårdat språk och betydelsen av att komma utvilad och i tid till skolan.

[Forskning](#) tyder på att mer traditionella undervisningsmetoder och skolkulturer ofta har starkt positiva effekter på kunskaperna. Förändringarna i denna riktning är därför sannolikt också en faktor bakom förbättringarna i internationella prov.

Det finns också skäl att anta att den skärpta konkurrensen i skolsystemet i viss mån kan ha påverkat kunskaperna. [Forskning](#) visar nämligen att friskolorna hjälpte till att minska fallet i TIMSS mellan 1995 och 2007, även om effekten är ganska blygsam. Bidraget från både vinstdrivande och icke-vinstdrivande friskolor tycks framför allt vara att de, via ökad konkurrens, höjer kunskaperna i systemet totalt sett, alltså även i kommunala skolor. Det är därför också rimligt att anta att åtminstone en del av förbättringarna i internationella undersökningar kan tillskrivas ökningen i andelen elever i fristående skolor under det senaste decenniet.

Det existerar även andra möjliga skolpolitiska förklaringar till förbättringarna. Exempelvis finns det forskningsstöd för att [försteläraformen](#) och [Matematiklyftet](#) har ökat studieprestationerna, även om dessa reformer inte har haft några effekter alls bland elever i högstadiet specifikt.

Sannolikt har också andra faktorer än skolpolitiska förändringar haft en positiv påverkan. Exempelvis innebar de extremt låga resultaten i PISA 2012 troligtvis ett uppvaknande bland föräldrar och lärare, vilket kan ha lett till att fokus på elevernas prestationer i kunskapsbaserade prov ökade. Likaså finns det [skäl](#) att anta att föräldrar förändrade sitt beteende i takt med Alliansens ekonomiska och socialpolitiska reformer; föräldrar börjar sannolikt betona betydelsen av kunskaper i skolan i högre utsträckning om arbete premieras högre senare i livet.

Ingen tar åt sig äran

Men av de skolpolitiska reformer som sannolikt bidragit till lyftet är det slående att de huvudsakligen verkar ha kommit till under alliansåren, under ledning av dåvarande utbildningsminister **Jan Björklund**. Det är därför minst sagt märkligt att ingen från de forna allianspartierna ens försöker ta äran för förbättringarna; de positiva nyheterna bör rimligtvis ses som en anledning för borgerligheten att räta på ryggen och ta tillbaka initiativet i skolfrågan. Men tvärtom är det helt tyst.

Man väljer i stället att, liksom alla nyhets- och de flesta ledarredaktioner i landet, ignorera de förbättringar som det svenska skolsystemet har genomgått. Det råder uppenbarligen enighet mellan politiker och debattörer på höger- och vänsterkanten om att skolan är och förblir urusel – trots att hårda data nu visar att så inte längre är fallet.

” En särskild utmaning är den växande andelen elever med utländsk bakgrund.

Att resultaten har förbättrats betyder dock självklart inte att allt är frid och fröjd – och det är viktigt att erkänna de problem som fortfarande existerar. En särskild utmaning är den växande andelen elever med utländsk bakgrund. Kunskaperna har ökat även bland dessa elever sedan 2010, speciellt i lägre årskurser, men de är många i antal och dessutom allt oftare från länder och familjer med svagare utbildningsbakgrund. Om dessa elever ska nå de kunskapskrav som gäller för jobb och egenförsörjning i Sverige så måste vi fortsätta anpassa skolsystemet i rätt riktning.

Det finns också en del att förbättra bland elever med svensk bakgrund, framför allt i TIMSS-matematiken. I TIMSS ligger Sverige också fortfarande långt efter de östasiatiska länderna, ett gap som är viktigt att minska för att stärka vår långsiktiga ekonomiska konkurrenskraft internationellt. De låga resultaten bland svenska elever i mindre orter och på landsbygden i TIMSS är därför viktiga att åtgärda.

Dessutom tycks det finnas generella problem med elevers arbetsnormer. Sverige hamnade på näst sista plats bland OECD-länderna i den senaste PISA-undersökningen, när det gäller andelen elever som uppger att de känner tillfredsställelse i att arbeta så hårt de kan. Bara 59 procent av 15-åringarna i Sverige uppgav att de gör det, långt färre än i toppnationen Sydkorea, där hela 92 procent uppgav att de känner tillfredsställelse i att arbeta så hårt de kan.

Inte slå sig till ro

Att slå sig till ro vore därför ödesdigert. I stället bör vi se förbättringarna som en språngbräda för att snarast möjligt göra den svenska skolan till den absolut bästa och mest högpresterande i världen – alla kategorier. För de reformer som fick svensk skola på fötter igen var knappast radikala. Hur bra skulle det inte kunna bli om vi tar något större häv i samma riktning?

För att nå dit bör vi därför bygga vidare på de reformer som hjälpte oss att vända kunskapsfallet. Oavsett exakt hur dessa utformas bör de fokusera på att stärka incitamenten bland alla aktörer att höja elevernas kunskaper och arbetsnormer. Möjliga reformer inkluderar centralt rättade nationella prov, gärna i kombination med relativ betygssättning, och viss normering av betygen efter dessa prov. De inkluderar också fortsatta förändringar av läro- och kursplaner i en mer kunskapsorienterad inriktning.

Och de inkluderar mer traditionell undervisning och hierarkiska skolkulturer, framför allt i utanförskapsområden, eftersom dessa recept har visat sig fungera speciellt bra bland elever från svåra förhållanden.

I takt med att Sveriges kunskapsresultat föll handlost i internationella prov under 00-talet började det svenska skolsystemet behandlas som den fula ankungen globalt sett. Systemet framhövdes som ett varnande exempel som ingen borde följa efter. Men efter de förbättringar som har skett under de senaste tio åren kan man inte fortsätta behandla den svenska skolan på det viset.

Efter att vi skruvat lite på systemet visade sig den fula ankungen nämligen vara en vacker svan. Och detta är något vi måste acceptera – utan att för den skull förlora fokus kring hur vi kan göra svanen ännu vackrare.

NOTER

1. I PIRLS var både exkluderingsgraden och bortfallet i den senaste undersökningen i princip lika stora som i tidigare undersökningar. Exempelvis var exkluderingsgraden 5 % i både PIRLS 2016 och PIRLS 2001, medan bortfallet var 5 % i PIRLS 2016 och 8 % i PIRLS 2001. Inte heller har exkluderingarna eller bortfallet i TIMSS ökat mer än marginellt sedan 2011, när Sverige presterade som sämst. I den undersökningen uteslöts 5 % medan bortfallet var 8 %. I TIMSS 2019 uteslöts 6 % medan bortfallet var 9 %. Och totalt sett var exkluderingsgraden och bortfallet i princip identiskt i 2019 års undersökning (15 %) som i 2003 års undersökning (16 %). Inte heller står Sverige ut i jämförelse med andra länder i de senaste PIRLS- och TIMSS-undersökningarna vad gäller exkluderingsgrad och bortfall över lag. Det finns därför egentligen ingen anledning att tro att förbättringarna i PIRLS eller TIMSS drivs av exkluderingar eller bortfall.
2. I princip all kritik vad gäller exkluderingarna har gått ut på att skolor uteslutit elever med utländsk bakgrund – som inte pratar tillräckligt bra svenska – i högre utsträckning än vad som är tillåtet. Detta kan även ha påverkat elever med utländsk bakgrund som är födda i Sverige, men knappast elever med svensk bakgrund. Som noterades i föregående not är kritiken vad gäller exkluderingar inte heller speciellt relevant i PIRLS och TIMSS. Bortfallet kan visserligen även påverka resultaten bland elever med svensk bakgrund. Men bortfallet i PISA 2018 (13,5 %) var nästan lika stort som i PISA 2000 (12 %). Bortfallet i TIMSS 1995 och 2003 var faktiskt något högre (10 % respektive 13 %) än i TIMSS 2019 (9 %). Likaså var bortfallet högre i PIRLS 2001 (8 %) än i PIRLS 2016 (5 %). Och i ICCS 2016 var bortfallet endast marginellt högre (10 %) än det var i ICCS 2009 (7 %). Inte heller står Sverige ut internationellt vad gäller bortfallet i PISA, PIRLS, TIMSS eller ICCS – och man ligger inom gränsen för vad som anses acceptabelt av de organisationer som ligger bakom undersökningarna. Till sist bör man inte automatiskt anta att frånvarande elever nödvändigtvis presterar sämre än de som deltar. Den viktigaste anledningen till det ökade bortfallet i PISA 2018 var exempelvis att föräldrar i högre utsträckning i förväg meddelade Skolverket att de inte ville att deras barn skulle skriva provet, sannolikt av studietaktiska skäl då PISA-provet skrivs i nära anslutning till de nationella proven. Det är orimligt att utan vidare analys anta att dessa elever skulle ha presterat sämre än de elever som deltog.

Gabriel Heller Sahlgren är forskare vid Institutet för Näringslivsforskning och London School of Economics.

Webblänk till artikeln:

<https://kvartal.se/artiklar/den-svenska-skolan-ar-battare-an-sitt-rykte/>